
Liberalna i pluralistička demokracija

JOVAN MIRIĆ*

Sažetak

Autor pokazuje da ideja i pojam demokracije podrazumijevaju da je svaki pojedinac načelno slobodan i jednak. Novovjeko oslobađanje i subjektiviranje čovjeka temeljna je pretpostavka svake, pa, naravno, i pluralističke demokracije.

U političkoj zajednici u kojoj slobodni pojedinac nije polazište i svrha političkog ustrojstva, nema demokracije. Nema, naravno, ni demosa, jer je on moguć jedino uz pretpostavku punog i nezamjenjivog političkog subjektiviteta pojedinca.

Bez filozofije i povijesnog iskustva liberalizma ne bi bila moguća ni suvremena pluralistička demokracija. Pluralizam, više od svih drugih političkih oblika, odgovara ljudskoj prirodi i odnosima u koje čovjek stupa s drugim ljudima. Čovjek je "pluralistički strukturiran", njegova je duhovna struktura složena i pokreću ga različiti interesi.

Ni jedan društveni poredak i politički sustav utemeljen na principu kolektiviteta (bez obzira koje provenijencije, socijalne, nacionalne, vjerske, svjetonazorske) nema šanse, ni za socijalni progres, ni za samoodržanje.

*Čovjek nije tek suma apetita koje treba zadovoljiti,
već ukupnost spoznatih energija koje treba pokrenuti.*

(Macpherson)

Kako pojedinac svoje prirodno pravo i svoju prirodnu slobodu (slobodu koja pripada čovjeku kao čovjeku) negira, nadmašuje i čuva u društvenom stanju? Na to su pitanje već odgovorili najjemenentniji predstavnici škole prirodnog prava, na čelu, i na kraju, s J. J. Rousseauom. Ta se sloboda zaštićuje i manifestira u

* Jovan Mirić, redovni profesor Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu na predmetu Uvod u politologiju, Teoretsko-politički odsjek

društvenom (političkom) poretku utemeljenom na umu. Čovjek sam autonomno stvara takav poredak. Da bi sačuvao svoju autonomiju, pojedinac pristaje da je ograničava ugovorom s jednako tako autonomnim pojedincima. Takva logika ostaje trajno u temelju demokratske konstitucije političkoga poretka, bez obzira na njegove različite izvedenice. Tamo gdje nije sačuvana autonomna volja pojedinca kao temeljni konstituens političkog poretka, ne može se govoriti o demokraciji.

U samoj ideji o prelasku iz prirodnog u društveno stanje implicirana je ideja demokracije, jer su u polazištu cijeloga konstrukta načelno slobodni i jednaki pojedinci.

"Ideja moderne demokracije polazi zapravo od izuzetno umjetne ideje: naime, od ideje da čovjek mora misliti sebe prije i izvan društva da bi se moglo doprijeti do njegove istinske prirode. Dakle, moramo se najprije pitati kakav je čovjek mimo bilo kakvog društvenog odnosa, kakav je on po sebi da bismo mogli stvoriti pravedno društvo koje odgovara njegovoj prirodi. Funkcija ove fikcije imala je zadaću razaranja cjelokupnog staleškog poretka i stvaranja prostora slobodnom pojedincu. Time postaje principijelno čovjek kao čovjek, a to znači svaki je čovjek slobodan i autonoman u odnosu prema svijetu. Ova misao bila je duhovni temelj novoga doba evropske povijesti i ona je postavila u pitanje srednjovjekovno razumijevanje svijeta u svim aspektima. Misao o slobodi i jednakosti ljudi kao ljudi mogla se naći samo u ovom apstraktnom obliku. Stoga je trebalo naći objašnjenje za prijelaz od pred-društvenog u društveno stanje".¹

Pojedinac nije suprotstavljen kolektivnom i društvenom entitetu. Riječ je samo o različitim dijelovima i oblicima zajedničkog života. *Zajednički život*, međutim, ne može biti ništa drugo nego *život pojedinaca*. Zajednica, društvo, kolektiv, jest *način*, ali i nužna pretpostavka života pojedinca, kako na *biološkoj*, tako i na *socijalnoj* razini. Na biološkoj razini čovjek kao individuum, sam po sebi ne može *postati*, a na socijalnoj razini ne može *opstati*. Drugi su uvjet našega *postanka* i *opstanka*. Ali to znači da smo i *mi* ti "*drugi*". Ako smo rekli da je društvo (zajednica) nužna pretpostavka opstanka pojedinca, to ne znači "fatalnu datost" kolektiviteta i neupitnost društvenih oblika. Upravo obratno! Ako je društvo način i medij našega opstanka, onda punina i smisao naše egzistencije uvelike ovisi o tome kako će to društvo biti uređeno. Bolje rečeno, kako ćemo ga urediti. Pitati se o oblicima društvenoga uređenja i političkoga poretka, znači pitati se o pretpostavkama i sadržajima vlastita života. Pitanja o "dobrom poretku" nisu nova - ona se postavljaju već u antičkom polisu, ali je tek novovjekovno subjektiviranje čovjeka otvorilo mogućnosti njegove empirijske subjektivacije.

Novovjekovno subjektiviranje čovjeka ne znači njegovu desocijalizaciju i bijeg u privatni život (*idion*), već, naprotiv, to znači pretpostavku čovjekova *političkog*, zajedničkog (*koinon*) života. *Djelovanje* (*praxis*) i *govor* (*lexis*) kao određujući konstituens zajedničkog života (*bios politikos*) i nisu mogući drugačije nego kao društveni čin. Na koncu, kao sam život, jer *živjeti znači biti među ljudima* (*inter homines esse*).²

¹ Zvonko Posavec, *Ideja moderne demokracije*, Treći program Hrvatskog radija, 30/1990, str. 63.

² Usp. Hannah Arendt, *Vita activa*, August Cesarec, Zagreb 1991, str. 24.

Biti među ljudima znači *su-djelovati*, su-oblikovati zajednički opstanak, a ne tek preživljavati u njemu. Pretpostavka takvom kreativnom sudioništvu nije gubljenje, nego zadobijanje subjektiviteta pojedinca. Nema, međutim, subjektiviteta pojedinca, samoozbiljenja subjekta bez zainteresiranosti za vlastitu djelatnost i njezine učinke. Iako su prostor i mogućnost ljudskog djelovanja gotovo neograničeni, možda nigdje kao u sferi političkog djelovanja nije tako transparentna veza između svijesti i interesa u samoozbiljenju osobe. Uostalom, svoj interes i svoju dobrobit svjesno učiniti svrhom vlastita djelovanja, to je bitno načelo moralne slobode.

Samoosvješćivanje subjekta kao temeljne pretpostavke demokracije implicira priznavanje drugoga kao osobe i kao subjekta, njegovo uvažavanje i nepovredivost njegovih prava i interesa. Taj *drugi* pretpostavka je i garancija naše nepovredivosti, naše osobnosti i naših prava. Demokratski je proces stalna, nikada posve izvjesna i dovršena igra mogućnosti što je ljudi iskazuju u svome relativno autonomnom djelovanju. Oni, ako se ne suočavaju s drugim ljudima i njihovim pravima i interesima, ne znaju ni svoja prava, ni načine kako da ta prava i interese zaštite. Oni se uče demokratskom djelovanju, u samom demokratskom procesu.³

Politički i pravni subjektivitet pojedinca, možda najpregnantnije iskazan u onom Hegelovu zahtjevu što su ga neki nazvali njegovim pravnim i političkim kategoričkim imperativom: *budi osoba i poštuj druge kao osobe*, temeljna je pretpostavka demokracije i demokratskog ustrojstva političkog poretka. Ali je isto tako i demokracija medij i prostor subjektiviranja pojedinca.

Uz ove nedostatke što ih je iskazala demokracija kao politička forma i način suodnošenja u političkoj zajednici, ona je ipak više od svih drugih oblika (a možda i jedina) uspijevala uspostaviti *političku subjektivnost pojedinca*. Drugim riječima, uspostavljala je takve odnose u političkoj zajednici u kojima se sudbina *homo politicusa* ne zbiva njemu iza leđa. Svi oni društveni sistemi i politički poreci koji su nedostatke demokracije "kompenzirali" političkom desubjektivizacijom pojedinca u ime nekih viših svrha, završili su u nekom obliku političkog autoritarizma i totalitarizma.

U političkoj zajednici koja ne polazi od pojedinca kao *temelja* i *svrhe* političke (kao, ustalom, i svake druge) artikulacije, nema demokracije. Nema, naravno, ni *demosa*, jer je ovaj moguć jedino na pretpostavci punog i nezamjenjivog političkog subjektiviteta pojedinca. Različiti oblici posredovanja i supstitucije pojedinca kao temelja demokracije (koliko god se na njega pozivali) znače njegovo političko *desubjektiviranje*. To je onda pogodan okvir i plodno tlo za različite političke manipulacije. Lišen ili onemogućen u oblikovanju i iskazivanju svoga političkog subjektiviteta, pojedinac je *onesposobljen* da spozna i osvijesti svoju poziciju, pa mu se i ono nametnuto čini njegovim vlastitim izborom. Tu je, vjerojatno, na djelu i svojevrсни psihološki mehanizam racionalizacije u kojem se nepodnošljiva težina promeće u podnošljivu "lakoću" političke egzistencije.

Ova mogućnost (opasnost) neosviještene preobrazbe može se danas, kao u kakvu laboratoriju, odčitavati u našem društvu. Tu se, naime, pojedinci bez političkog identiteta, preko noći identificiraju s nekim kolektivitetom, najčešće s nacijom. Sve ono što *nije* i što *nema*, on sam, pojedinac, nalazi u naciji. Liberalna

³ Usp. R. Dahl, *Democracy and its Critics*, Yale University Press, New Haven, 1989.

ideologija i demokratski politički poredak, koji polaze od slobodnog pojedinca, nisu samo izvedenice škole prirodnih prava i "filozofije slobode", nego su, i nužna konzekvencija, ali i pretpostavka općeg društvenog progressa. Društveno-povijesni razvitak (sa svim uzletima i potonućima), kao "vježbalište" svih ideja i projekata, opetovano potvrđuje tezu da su, na dugi rok, društveni progres ostvarivali samo oni društveni sistemi i politički poreci koji su oslobađali i stimulirali kreativne potencijale pojedinca. Ti su potencijali bili (i ostaju) presudna proizvodna snaga društva, a to znači i pretpostavka sveukupnoga društvenog napretka.

Prastaro pitanje: Tko treba vladati? - da li vrlinama i sposobnostima obdareni pojedinci ili svi pripadnici političke zajednice? - uvijek je aktualno. Višestoljetno je iskustvo pokazalo da je politički naj mudrije kombinirati ta dva principa. Aristokratski princip, princip vladavine elite protivi se principu jednakosti i slobode čovjeka kao bića zajednice. Redukcija čovjeka na podanika, njegova politička desubjektivizacija, ne pogađa samo pojedinca nego i društvo. Tamo, naime, gdje pojedinac nema mogućnosti da se iskaže u punom bogatstvu svoje ljudske i društvene autentičnosti, društvo stagnira i nazaduje, društveni procesi ustupaju mjesto sklerotičnim društvenim strukturama. Umjesto *društvene dinamike* i društvenih ciljeva i vrijednosti, *ovdje* je i *sada* na djelu "skrutnuta dijalektika" *sistem - dugoročni ciljevi*. Ova eshatologija, koja stalno obećava bolje sutra, svoj je najuvjerljiviji slom doživjela upravo tamo gdje je i nastala - u socijalističkim sistemima.

Kao što vladavina samozvane "elite", međutim, nužno vodi društvenoj entropiji i nazatku, tako i "vladavina svih" koja ne uvažava vrline i sposobnosti pojedinaca, nužno vodi, preko društvene krize i anarhije, do "nove elite", koja će ponoviti naznačeni krug!

Razaranje pojma naroda i narodnog suvereniteta (a to znači i političko desubjektiviranje pojedinca kao temelja toga suvereniteta) bila je polazišna pretpostavka "klasnog legitimiranja" političke vlasti socijalističkih poredaka. Koliko god se sa stajališta toga, u biti uzurpatorskog, principa vladavine pokušavala diskreditirati i delegitimirati "buržoaska demokracija" kao "apstraktna" i "manjinska", nije teško pokazati da ništa, u ovome sklopu, nije toliko konkretno kao *narod*, odnosno *pojedinac*, na kojega se poziva građanska demokracija, a ništa tako apstraktno kao klasa i klasni interes, na koji se poziva socijalistička demokracija, odnosno komunistička avangarda.⁴

Za razliku od klase, te klasnog, povijesnog interesa kao legitimacijskog temelja političke vlasti avangarde koji su *empirijski neodredljivi*, "neizdiferencirano mnoštvo" (narod) i njegov elementarni čimbenik - pojedinac kao legitimacijska osnova vlasti građanskih demokracija, i te kako su *konkretni* i *odredljivi*!

Narod kao i pojedinac koji je spreman da svoju autonomiju i slobodu žrtvuje socijalnoj sigurnosti, odriče se *rizika demokracije*. U demokraciji nije ništa sigurno (za razliku od autoritarnih i totalitarnih režima), ali su *mogućnosti* otvorene, ponudene su šanse u zajamčenoj i neprekidnoj kompeticiji. Ako je ljudskoj prirodi imanentno da u stalnoj utakmici s drugima radom zbrinjava svoju egzistenciju,

⁴ Sličnu involuciju mogla bi doživjeti i postkomunistička društva koja jedan kolektivni (ideološki) entitet - klasu, zamjenjuju drugim - nacijom.

onda je demokratski poredak svakako bliži toj prirodi od svakog drugog poretka koji čovjeka sputava i "čuva" od vlastite "neobuzdane prirode".

Ako smo kazali da izbor demokracije nije izbor sigurnosti, to ne znači da čovjek hotimice bira nesigurnost. To samo znači da se on opredijelio za više slobode, u kojoj će moći i smjeti iskazati svoje mogućnosti, a protiv nametnute i ograničene izvjesnosti. Kad u tome kontekstu kažemo "pojedinaac", onda ne mislimo na *puku jedinku u mnoštvu*; mislimo na *samosvjesnog individuuma*, na pojedinca koji je osvijestio svoj politički subjektivitet, ali ne kao Robinzon, već kao *društveni individuum*.

Misao o slobodi društvenog individuuma ne možemo apsolvirati relativiziranjem u stilu: nitko nije slobodan. Je li neslobodan onaj tko se još nije dovinuo do misli o slobodi, ili onaj tko je onemogućen da misao o slobodi ozbilji? Svijest o slobodi nužna je pretpostavka slobode, ali ne i dovoljna. Ako prihvatimo tezu da je neslobodan onaj tko slobodu nije ni osvijestio ni ozbiljio, to bi značilo da mu se mi (samo) postavljamo za "duhovnog staratelja", određujući mu (izvanjski) sadržaj i kriterije slobode. Onaj, naime, tko se još nije dovinuo do misli o slobodi, svoje stanje, vjerojatno, drži prirodnim, dakle slobodnim. Tko, onda, nama daje pravo da to stanje smatramo neprirodnom (neslobodnom) i da čak od drugoga tražimo žrtvu da to (svoje) stanje mijenja! Svako izvanjsko usrećivanje i oslobađanje bilo pojedinca, bilo naroda, pokazalo se ograničavanjem i suspendiranjem njihove slobode.⁵

Država je demokratska, to znači da osigurava najviše slobode ako čovjek može da se iskazuje i afirmira u različitim aspektima svoga individualnoga i društvenog života: a) kao individuum različit od drugih izoliran od drugih, koji oblikuje i živi svoj intimni svijet; b) kao pojedinac koji je, kao društveno biće, pripadnik različitih socijalnih tvorevina (društvenih i profesionalnih grupa, organizacija i institucija); c) kao građanin države koja ustanovljuje opća pravila koja reguliraju društveni život i osiguravaju slobode i prava čovjeka i građanina.⁶ Sve to, po liberalističkoj političkoj doktrini, država mora osigurati minimumom vlasti i vladanja. Možda je to najpregnatnije iskazano u dosjetki da je dobra država kao i dobra probava: ne smije se osjetiti da funkcioniра. I u takvom "idealnom pragmatizmu" države ima nečeg utopijskog, nečeg što je zadano a što nam stalno izmiče.⁷

⁵ Usp. J. Mirić, *Iskušenja demokracije*, Radničke novine, Zagreb, 1990, str. 22-26.

⁶ Usp. Harold Laski, *Politička gramatika*, I. izd., Geca Kon, Beograd 1934, str. 358-359.

⁷ No, svaki je socijalni i politički program imao nečeg utopijskoga. Uostalom, pojam programa implicira neku zadanost koju tek treba dohvatiti. *Ono što je socijalizam (u svim svojim empirijskim varijantama) proklamirao i programirao čini ga osebujnim i paradoksalnim: on je s jedne strane sebi zadao najveće zadatke, s najviše utopijskih sadržaja, a s druge je strane najviše sputao i onemogućio ljudske kreativne snage koje jedine mogu prevladati diskrepanciju između datog i zadanog!*

Socijalizam je tako, onemogućujući i onesposobljavajući čovjeka, i ono realno moguće učinio nemogućim!

Ako je francuska revolucija 1789. na svjetsko-povijesnu pozornicu izvela čovjeka kao individualnog subjekta i snažno ga osvijetlila, onda se može reći da su socijalističke revolucije, u tome pogledu, bile korak nazad: one su, bez iznimke, desubjektivirale

Uostalom, u biti je ljudske djelatnosti maštanje, zamišljanje i projektiranje, dosezanje mjesta (*toposa*) kojeg još nema.

Kao ekonomska teorija liberalizam zagovara *tržišnu ekonomiju*. Kao politička teorija liberalizam je za državu koja će upravljati što je moguće manje ("*minimalna država - maksimalna sloboda*").⁸

Liberalna država je *laička*, ni *religijska* ni *ideološka*.

Socijalistička je teorija koristila sintagmu "bespoštedna konkurencija" da bi prokazala tržišnu ekonomiju kao brutalnu i nemoralnu. Iskustvo je, međutim, pokazalo da je najbrutalnija i najnemoralnija neefikasna ekonomija. Dirigirane ekonomije na dva načina rade protiv čovjekove slobode: one najprije sputavaju njegovu slobodnu inicijativu, onemogućujući mu da se o sebi stara sam, a potom, svojim općim učincima većinu ljudi drži prikovanim uz egzistencijalni minimum. Tako je čovjek i *onemogućen* i *onesposobljen za slobodu* i za *konkurenciju*. Tržišna utakmica (konkurencija) može se činiti bespoštednom, ali su njezini rezultati humaniji i moralniji od onih što ih postižu društva dirigirane ekonomije, jer stvaraju materijalne pretpostavke za bogatiji život svih. Bogatiji ne samo materijalno. Država koja kontinuirano raspodjeljuje siromaštvo i skrbi o svima podjednako radi ustvari protiv svih podjednako. Neoliberalizam kao reafirmacija konkurencije i slobode nije samo teorijska konstrukcija, državna i ekonomska doktrina. On je nužan odgovor na iskustva socijalne države i države blagostanja. Ali ne zato da bi odbacio socijalnu funkciju države i blagostanje njezinih građana, već, naprotiv, da bi novim, vremenu primjerenim, inicijativama to omogućio na višoj razini. Iskustvo kako ono socijalističko, tako i ono kapitalističko, također je uvjerljivo pokazalo da je *veliku brigu države* uvijek pratila *velika moć države*, što je išlo na uštrb čovjekove slobode.

pojedince, sklonile ga u tamu epohalnih zbivanja podređujući ga kolektivnom, nadindividualnom.

Ni jedan sistem nije doživio tako brzo "urušavanje" (ruši se iznutra, sam od sebe) kao sistem "realnog socijalizma", *uključujući* sve njegove varijante, pa i onu *ne-realnu* - samoupravnu.

To se, po našem sudu, događa stoga što je taj sistem izgubio svako uporište u svome *nukleusu* - u *pojedinca*. Budući da socijalizam nikada nije računao na svoju vlastitu pretpostavku, na *sociusa*, na pojedinca, onda ni taj pojedinac nije mogao računati na socijalizam!

Ono što je socijalizam zanemarivao ili odgađao za neka "bolja vremena" - ljudska prava, čini upravo bitnu odrednicu čovjekova društvenog života i njegova uspravnog hoda. "Ozbiljenje ljudskih prava ima centralno značenje kako za razumijevanje kompleksne problematike o čovjeku, tako i za ozbiljenje smisla čovjekova života, i to ne samo s obzirom na ljudski rod ili pak klasu, nego prvenstveno s obzirom na čovjeka kao pojedinca."

(Usp. Ante Pažanin: "Blochovo prirodno pravo i ljudsko dostojanstvo", uvodna studija Blochovu djelu *Prirodno pravo i ljudsko dostojanstvo*, "Komunist", Beograd 1977, str. XXVI).

⁸ Usp. N. Bobbio, *Budućnost demokracije*, "F.Višnjić", Beograd, 1990, str. 118.

Liberalizam, povijesno i logički, znači proces oslobađanja političke vlasti od religijske i ekonomske vlasti od političke. U tim procesima, ističe Bobbio, država prestaje biti svjetovna ruka crkve, a postaje svjetovna ruka trgovačke i poduzetničke buržoazije.

Država osigurava *slobodu kruženja ideja* bez ortodoksije i monopola kao i *slobodu prometa roba*. Ona se pri tome odriče i vlastita monopola u obe sfere, a zadržava toliko moći koliko joj treba da spomenutu slobodu osigura.

Biti slobodan znači moći slobodno slijediti svoj interes.

Suvremena je država (pod uvjetom da je riječ o demokratskoj, pravnoj državi) nešto između noćobdijske i paternalističke države.

Čovjek nije suma apetita koje treba zadovoljiti, već ukupnost spoznatih energija, koje treba pokrenuti. Samo je tako moguć društveni progres i čovjekov individualni razvitak.⁹ Demokracija se pokazala kao najprimjereniji politički poredak za stimuliranje i oslobađanje ovih energija, ali i za njihovo obuzdavanje i harmoniziranje u zajednici.

Suvremeni način takva harmoniziranja mogli bismo nazvati pluralističkom demokracijom u čijim je temeljima liberalna ideja slobodnog i autonomnog pojedinca. Tradicionalna, liberalna demokratska teorija, utemeljena na slobodnom pojedincu, a organizacijski na načelu narodnog suvereniteta, slobodnim i izravnim izborima, parlamentu, nezavisnom sudstvu, pluralitetu političkih stranaka, slobodnoj i nezavisnoj javnosti, slobodnom poduzetništvu, pretpostavljala je izravan, neposredovan odnos između građana i vlasti.¹⁰ I sam Wolff, koji ovako sažima bitna obilježja liberalno-demokratskog modela, kaže da je njegova najveća mana njegova - neprimjenjivost!

Barry Holden, koji analizira pet tipova demokracije (radikalna demokratska teorija, nova radikalna demokratska teorija, pluralistička demokratska teorija, elitistička demokratska teorija i liberalna demokratska teorija), ističe da je potpuno utemeljena i razvijena samo liberalna demokratska teorija, prije svega stoga što se temelji na pojedincu, na njegovim pravima i slobodama. Kao što je svaki poredak koji nije poštovao ove temeljne odrednice, imao nedostataka i bio kratka vijeka, tako je i svaka teorija koja se ne temelji na liberalizmu, nužno defektna i nepotpuna.¹¹ Ni jedan poredak utemeljen na principu kolektiviteta (bez obzira koje provenijencije, socijalne, nacionalne, vjerske, svjetonazorske) nema šanse; ni za *društveni progres*, ni za *vlastito samoodržanje*. "Režime konstrukcijski utemeljene na reprodukciji masovnosti ne može ugroziti kolektivizam ma kakva tipa, nego jedino konzekventno metodički osvijesteno individualističko polazište."¹²

Bez filozofije i povijesnog iskustva liberalizma ne bi bilo ni suvremene pluralističke demokracije. Pluralizam više od svih drugih političkih oblika odgovara ljudskoj prirodi i odnosima u koje čovjek stupa s drugim ljudima. Čovjek je sam

⁹ Vidi C.B. Macpherson, *Democratic Theory*, Oxford University Press, 1973, str. 4.

¹⁰ R. Wolff, "S onu stranu tolerancije", *Kulturni radnik*, 4/1978.

¹¹ B. Holden, *The Nature of Democracy*, Harper and Row, New York 1974.

¹² Žarko Puhovski, Civilno društvo u etičkoj perspektivi, "Pregled", Sarajevo, 7-8/1990.

"pluralistički strukturiran" s obzirom na složenu duhovnu strukturu i različite interese koji ga pokreću. S druge strane, svi su odnosi u koje stupa u društvu *per definitionem* pluralistički. Stoga se može reći da je politički monizam nenaravan oblik posredovanja. To je oblik nasilja nad čovjekovom prirodom i nad prirodom njegovih odnosa.

Pluralizam je prije svega *vjerovanje u vrijednost različitosti*.¹³ Dok takva svijest i takvo vjerovanje ne postanu temeljnom odrednicom političke (pa i opće) kulture, teško je govoriti o pluralizmu.

Totalitarna, nedemokratska svijest, naprotiv, hoće sve različito da svede na vlastitu mjeru i obrazac ili da ga barem onemogući, ideologijom i represijom. Budući da je demokracija moguća samo na matrici pluralizma, gotovo je suvišno isticati da je demokracija *vjerovanje u vrijednost različitosti i djelovanje u obranu te različitosti*. Pluralizam u političkom smislu označava egzistenciju različitih, od države relativno neovisnih (autonomnih) organizacija i podsistema.

Kao reakcija na ideje i praksu svemoći države i političke strukture koja mehanizmom države rukuje, javlja se pluralizam kao filozofija koja polazi od zbilje građanskog društva kao pluralističkoga. Ta filozofija osviještava zbiljnost pluralizma i čini ga legitimnom osnovom konstitucije i funkcioniranja političkih sistema.

Politički pluralizam obilježava pluralitet organizacija i centara odlučivanja gdje nikome - ni pojedincu, ni grupi, ni organizaciji - ne pripada apsolutna moć. Postoji svojevrsna konkurencija i uzajamna kontrola. To je jedina garancija da se moć ne izrodi u samovolju i nasilje. Politički pluralizam "pripitomljuje", civilizira, kontrolira i ograničava političku moć.¹⁴ Još je Tocqueville (*Democracy in America*) isticao da je sloboda organiziranja i udruživanja jedan od bitnih elemenata slobode čovjeka kao društvenog bića. Asocijacije su način komuniciranja i zadovoljavanja raznovrsnih i sve bogatijih ljudskih potreba.

Svaka je moderna država i *zajednica građana i zajednica zajednica*. Između pojedinca i države postavljaju se različite grupe, organizacije i mnogi stupnjevi i oblici posredovanja. Ta je interesna i politička razvedenost temeljna odrednica suvremenih društava i političkih poredaka. Stoga je danas teško zamisliti demokraciju koja ne bi bila pluralistička.

Sva ta socijalna, interesna i politička raščlanjenost, s jedne strane povećava mogućnosti individualne afirmacije i prostor slobode, ali, s druge strane, znači potencijalna ograničenja te slobode. Svi ti oblici posredovanja između pojedinca i globalne političke zajednice (države) proširuju, ali i sužavaju prostor čovjekovu autonomnom djelovanju; on više nije samo podanik države nego i podložnik i obveznik brojnim drugim organizacijama i grupama, kojima često pripada i mimo svoga interesa i volje. No, i pored svega pluralitet i bogatstvo organizacijskih oblika i svestranost komuniciranja pokazatelji su slobode čovjeka kao bića zajednice.

¹³ Usp. G. Sartori, *The Theory of Democracy*, Chatham House, New Jersey 1987, str. 92.

¹⁴ Usp. R. Dahl, *Pluralist Democracy in The United States*, Rand McNally, Chicago, 1969, str. 24.

Mnoštvo relativno autonomnih organizacija pomaže nam da obuzdamo ili barem ublažimo najgore strane hijerarhije i dominacije, naglašava R.A. Dahl.¹⁵ Politički pluralizam nije puko tehničko, "organizacijsko-političko" pitanje, već bitno političko-strukturalno pitanje svakoga društva.

Politički je pluralizam, između ostaloga, jedna od temeljnih pretpostavki ustrojstva i funkcioniranja pravne države. Bez političkog pluralizma, a to znači i političke konkurencije, pravna se država ne može ni uspostaviti, ni funkcionirati, jer nema *javnih, kontrolnih mehanizama*. Bez tih mehanizama, kojih nema bez političkog pluralizma, na djelu je arbitrarnost i proizvoljnost umjesto zakonitosti i odgovornosti. Zato se u jednopartijskim sistemima i ne može govoriti o pravnoj državi.

Demokracija se i nije mogla razviti na pretpostavkama monolitizma i monizma, ni svjetovnoga ni duhovnoga, nego samo na individualizmu i raznolikosti, dakle, na pretpostavkama pluraliteta i pojedinačnih uvjerenja, vrednovanja i interesa. Ako, dakle, demokracija, i teorijsko-logički i povijesno-genetski, znači raskid s monizmom i monolitizmom, ona mora negirati i svoj vlastiti "demokratski monolitizam". Drugim riječima, demokracija nikada ne znači samo "jednu boju", nego "demokratski spektar".¹⁶

Pluralistička struktura demosa i pluralitet političkih subjekata naveli su Roberta Dahla i dr. da stabilne demokratske sisteme Zapada nazove *poliarhijskima*.

Poliarhija znači svojevršno prevladavanje napetosti između klasične, liberalne demokracije oslonjene na slobodnog pojedinca i moderne pluralističke demokracije oslonjene na pluralitet interesnih grupa. Ideja poliarhije implicira tezu (koju, uostalom, praksa opetovano verificira) da pluralitet organizacijskih oblika i centara odlučivanja pretpostavlja (a ne zapostavlja) slobodnog pojedinca.

To se "mnogovlašće" iskazuje u relativnoj autonomiji različitih državnih, političkih, ekonomskih, kulturnih i drugih organizacija i grupa. Riječ je o autonomiji kako u međusobnim odnosima, tako i u odnosu prema državi.¹⁷

Nije poliarhija novi tip političkog poretka. Dahl poliarhijom naziva modernu reprezentativnu demokraciju koju obilježava velika različitost, raskoli i konflikti, mnoštvo političkih institucija za posredovanje interesa i upravljanje konfliktima. Drugim riječima, poliarhija je naziv za *socijalni i organizacijski pluralizam*. Bitno, a možemo reći i određujuće obilježje poliarhije jest ekspanzija ljudskih prava i mehanizama njihove zaštite. To je vidljivo iz institucija poliarhije (izbor javnih djelatnika, slobodni i fer izbori, pravo glasa, pravo natjecanja za javne funkcije,

¹⁵ R. Dahl, *The Dilemas of Pluralist Democracy*, Yale University Press, New York, 1982, str. 32.

¹⁶ Usp. Christoph Gusy, "Princip konsenzusa ili demokracija", *Naše teme*, 4/1989.

¹⁷ Jedino "čisti" liberalni model nije pluralistički: u njemu između pojedinca i suverena, kao što smo već isticali, nema posredujućih subsystema (Rousseauov ideal).

Dahl ističe da je razdoblje "destalinizacije" u Jugoslaviji pedesetih godina značilo svojevrсни poliarhijski pluralizam. (R. Dahl, *Dilemas of Pluralist Democracy*).

pravo izražavanja, pravo na alternativno informiranje, pravo na autonomne asocijacije).¹⁸

William Kelso razlikuje tri tipa pluralizma: *laissez-faire pluralizam*, *korporativni pluralizam* i *javni pluralizam*.¹⁹

Jedan od značajnih elemenata mozaične strukture suvremenog političkog pluralizma čini *konsocijacijska demokracija*. Tu demokraciju čine sljedeći elementi: (1) koalicijska vlada sastavljena od svih lidera najznačajnijih segmenata pluralnog društva; (2) uzajamni veto; ni jedna odluka o vitalnim interesima ne može se donijeti bez suglasnosti lidera; (3) sve su značajnije subkulture zastupljene u tijelima koja odlučuju razmjerno njihovu broju; (4) svaka subkultura ima visok stupanj autonomije u odlučivanju o svojim ekskluzivnim pitanjima. Dahl navodi Austriju, Belgiju, Švicarsku, Nizozemsku kao primjere konsocijacijskih sistema.

Konsocijacijske sustave u tim zemljama analizirao je Arend Lijphart (*Democracy in Plural Societies*).²⁰ On pokušava odgovoriti na pitanje kako je moguće održati stabilnu vlast u pluralnim društvima. Zašto uopće težiti za stabilnošću vlasti? Ako pod pojmom stabilnosti mislimo održavanje sistema, javni red, legitimnost i učinkovitost, onda su već u nekima od tih elemenata implicirane vrijednosti. Međutim, najznačajnija je vrijednost stabilnoga demokratskoga sistema upravo u tome da *ostane demokratski*, te da stvarno i potencijalno građansko nasilje svede na najmanju moguću mjeru.

Postoji "pluralitet lica" političkoga pluralizma²¹ i različite klasifikacije demokracije. Spomenimo, uz ono što je već rečeno, da Dieter Nohlen govori o *liberalnoj* i *radikalnoj* demokraciji. Prema koncepciji liberalne demokracije, politička se vladavina nastoji kontrolirati podjelom vlasti, poštivanjem ljudskih prava, prava na opoziciju. Pretpostavka svemu tome su slobodni, kompetitivni izbori.²²

Radikalna demokracija polazi sa stajališta da svaki oblik vladavine ljudi nad ljudima treba ukinuti. No, bez obzira na različite klasifikacije, tipove i organizacijske oblike, postoji temeljna dilema pluralističke demokracije: Kako postići da različite

¹⁸ Isto, str. 218-219.

¹⁹ Usp. W.A. Kelso, *American Democratic Theory, Pluralism and its Critics*, Greenwood Press, Westport, 1978. Kelso razmatra tri vrste kritike pluralizma: participativnu, poliarhijsku i populističku demokraciju. U kritici Kelsova djela *American Democratic Theory: Pluralism and its Critics*, Robert Dahl, prigovarajući autoru nekritičku i nedosljednu upotrebu pojmova, ističe da pojam *poliarhije* susrećemo još u nekih pisaca *renesansne*! Kasnije taj pojam nalazimo kod Althusiusa. *Poliarhija* zatim nestaje iz javne i znanstvene komunikacije, da bi doživjela svoj *revival* u drugoj polovici 20. stoljeća (Lindblom, Dahl i dr.). (Usp. *The Journal of Politics*, Vol. 42, No. 2/1980).

²⁰ A. Lijphart, *Demokracija u pluralnim društvima*, Globus, Školska knjiga, Zagreb, 1992.

²¹ Vidi: Adolf Bibič, "Više lica (političkoga) pluralizma", *Politološki dnevni*, Ankarani, 26. i 27.05.1989.

²² Usp. D. Nohlen, *Izborna pravo i stranački sustav*, Školska knjiga, Zagreb 1992, str. 18.

organizacije istovremeno budu *autonomne* i *kontrolirane*.²³ To je, uostalom, trajni problem političke organizacije i političkog života - autonomija i kontrola.

Demokratski politički poredak nema gotovih, vladajućih i neporecivih istina. Političke istine, istine zajednice uvijek su zadane. One mogu biti samo rezultat konkurencije, suočavanja različitih mišljenja. Tolerancija u takvu poimanju odnosa istine i mišljenja, nije puko trpljenje, podnošenje drugačijeg mišljenja, jer bi to označavalo statički odnos jednog zgotovljenog mišljenja spram drugoga. Tolerancija je pretpostavka svakom mišljenju kao sudnošenju, kao društvenom, ljudskom činu.

Politički pluralizam koji ne bi bio politički izraz interesne i socijalne artikulacije, ne bi bio ništa drugo nego puka politička igra nosilaca političkog monopola koji taj monopol ukrašavaju stanovitom "pluralističkom ornamentikom". No, isto je tako moguć politički monizam - monopolizam bez ikakve pluralističke ornamentike, koji dopušta stanovite oblike socijalnog i ekonomskog pluralizma (pluralitet vlasničkih oblika, tržišne odnose, neke oblike političkog udruživanja). Problem političkog pluralizma univerzalni je problem moderne demokracije, bez obzira na to je li demokracija samo poželjni ili dominantan princip organizacije i vršenja vlasti (uostalom, ona je, po samorazumijevanju, svugdje na djelu, a ne tek u projektu). Postojanje (relativno) nezavisnih organizacija temeljno je obilježje epohe. Problem intraorganizacijskih i interorganizacijskih odnosa središnji je problem pluralističke demokracije kao temeljnog oblika suvremene političke organizacije.²⁴ Demokratski poredak pretpostavlja (i zahtijeva) princip podjele vlasti. U pluralno organiziranom društvu, da bi se izbjegle najgore strane hijerarhije i dominacije, nužno je uspostaviti *međusobnu kontrolu i ograničavanje moći*.

Iako se danas više ne može govoriti o liberalizmu kao cjelovitoj koncepciji ustrojstva države, gospodarstva i društva, jer takav liberalizam pripada prošlosti, ipak treba istaknuti da je liberalizam temeljna pretpostavka moderne demokracije i suvremene pravne države.²⁵

Klasična je liberalna demokracija individualistička. Sve njezine bitne odrednice, bolje rečeno, proklamacije ostaju sve do danas. Međutim, moderna je demokracija, demokracija organizacija, demokracija političkih partija, interesnih grupa, asocijacija. Bit liberalizma nije u njegovim mogućim devijacijama, već u nadograđivanju vrijednosti na temeljne zasade liberalizma. Iako je suvremena

²³ R. Dahl, *Dilemas of Pluralist Democracy*, Yale University Press, 1982, str. 1.

²⁴ Usp. R. Dahl, *Dilemas of Pluralist Democracy*, cit. Suvremeni sistemi raspodjele društvene moći pokazuju kako moć nije više koncentrirana samo u državnom aparatu ili pak u velikim korporacijskim sistemima, nego se dekoncentrira i decentralizira u mikrokosmima različitih oblika, od makroregulacije društva k mikroregulaciji, od sistema moći na osnovi vlasništva i vlasti na moć koja polazi od mogućnosti uspostavljanja jedinstvene strategije moći (Toffler), od ofenzivne strategije i klasne polarizacije k defenzivnoj strategiji, pluralizmu i konsenzusu različitih društvenih interesa i subjekata, od pretežno tržišne i državne institucionalizacije na antiinstitucionalne društvene pokrete i fleksibilne organizacijske oblike, i slično.

²⁵ Usp. Reinhard Kuhn, *Oblici građanske vladavine: liberalizam - fašizam, Komunist*, Beograd 1978, str. 11.

demokracija poglavito "demokracija grupa", ona pada ako ne osigura politički i pravni subjektivitet i slobodu pojedinca. Liberalistička teorija demokracije poima državu kao organizacijsko-normativni poredak koji jamči prava i slobode u sferi građanskog društva.²⁶ Država je, dakle, instrument, ali, koliko je to najviše moguće, suptilni instrument čije se funkcioniranje jedva smije osjetiti, jer bi u protivnom država sama ugrožavala one vrijednosti koje mora štiti. Krajnje konzekvencije pluralističke koncepcije svode državu na koordinirajuću funkciju u pluralitetu interesa i centara odlučivanja. U tome smislu pluralizam predstavlja svojevrsni politički, ekonomski i socijalni *federalizam*.

"Liberalizam kao cjelovita koncepcija obrazovanja države, privrede i društva pripada prošlosti. Ali bitni elementi liberalne teorije još i danas igraju značajnu ulogu: osnovna prava i podjela vlasti određuju i ustavne sisteme modernih partijskih država; privatno vlasništvo vrijedi kao sastavni dio pravnodržavne demokracije, kojega se ova ne može odreći; neposredno evidentnim čini se shvaćanje da individualna sloboda, politička tolerancija i pluralizam mišljenja mogu najbolje zajamčiti dobrobit cjeline."²⁷ Svaka demokracija (ako doista jest demokracija, a ne alibi za neki drugi poredak) jest *pluralistička*, ali svaki pluralizam *ne mora biti demokratski!* Klasična, liberalna demokracija oblik je političkog pluralizma *sui generis*, naime, ona je utemeljena na pluralitetu političkih subjekata - *pojedinaca, građana!* Svaka demokracija, koja u svome temelju nema ovaj "pluralizam" (subjektnost pojedinca), nužno se izrodi u neki od oblika političkog autoritarizma i totalitarizma.

²⁶ Usp. Dragutin Lalović, "Poredak slobode: Rousseauovo shvaćanje demokratske političke zajednice", *Politička misao*, 1/1979.

²⁷ R. Kühnl, cit., str. 11.

David Held, David Beetham i dr. pokušavaju iznaći *alternativu liberalnoj demokraciji* (vidi: Zbornik priloga *Prospects for Democracy*, Polity press, Cambridge, 1993).

Traženje alternativa gotovo je uvijek vraćanje liberalnim temeljima! Ignoriranje tih temelja i iskustava liberalizma znači odustajanje od demokracije. Pokazuje se da "alternativne demokracije" nisu *nešto drugo*, nego *inačice istoga*. Liberalizma, naime!

Jovan Mirić

LIBERAL AND PLURALISTIC DEMOCRACY

Summary

The author demonstrates how the individual is implied in the very idea and concept of democracy as being free on principle and equal to other such individuals. The emancipation and subjectivization of man in the new era appears to be the fundamental presupposition of every democracy, including, of course, the pluralistic one. In a political community in which the free individual does not happen to be the starting point and the purpose of the political system there is no democracy. Neither is there any *demos*, as this entity is only possible if a full and unalienable political subjectivity of the individual is presupposed. Without the philosophy and the historical experience of liberalism there would be no possibility for a modern pluralist democracy either. Pluralism suits human nature and relationships among people more than all other political forms. Man himself is "structured pluralistically" because of the complex mental structure and the different interests which activate him. No social order or political system based on the principle of collectivity (regardless of its social, national, religious, or philosophical origin) has any chance either to promote social progress or to survive.